

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

ЗЕМЛЯЦТВА ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (друга половина XIX ст.)

Розкрито діяльність земляцтв як однієї з найефективніших форм студентських самоврядних організацій університетів України другої половини XIX ст. Проаналізовано нормативно-правове регулювання діяльності земляцтв.

***Ключові слова:** студентське самоврядування, земляцтво, університет, статут, товариські суди.*

Період XIX – поч. XX ст. в історії вітчизняної науково-педагогічної думки представлено становленням вищої освіти та формуванням студентського середовища, у якому зосереджується значний потенціал творчої інтелектуальної енергії і найчіткіше виявляється креативність, енергійність, соціальна активність молодого людини. Вивчення самоврядних студентських структур, принципів їх організації, змісту діяльності, форм і методів з точки зору історико-педагогічних та соціальних подій має сьогодні значну наукову цінність. З огляду на це особливий вплив на сучасний етап розвитку педагогіки вищої школи й вищої освіти здійснює обґрунтування прогресивних педагогічних ідей, вивчення досвіду діяльності студентського самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії і практиці досліджуваного періоду.

В умовах модернізації національної системи освіти великого значення набуває вивчення досвіду діяльності студентського самоврядування університетів Східної, Центральної та Південної України (Харківського, Київського та Новоросійського) у XIX ст. Як показало дослідження, в той час існували різноманітні форми студентських самоврядних організацій – товариства, гміни, земляцтва, каси взаємодопомоги, гуртки, бібліотечні об'єднання, товариські суди та ін. Вони вирішували різноманітні питання життєдіяльності студентства – від побутових аспектів до наукової діяльності. Одними з найефективніших серед них були земляцтва. Земляцтво – об'єднання земляків для взаємної допомоги [2, с. 457]. Вони відігравали провідну роль у життєдіяльності студентства. Зародилися майже в один час із зародженням університетів і впродовж усього досліджуваного періоду об'єднували велику кількість студентів-земляків одного університету.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що у працях вітчизняних учених знайшла відображення діяльність первинних студентських самоврядних організацій, а зокрема земляцтв університетів України XIX – поч. XX століття (А. Є. Іванов [4], С. П. Мельгунов [6], С. В. Рождественський [9], Г. І. Щетиніна [12] та ін.). Цікаві факти містяться у спогадах учасників студентських організацій (В. С. Чеважевський [10, 11] та багато інших). Представлені роботи містять фактичний матеріал з питань спадщини студентських самоврядних організацій. Вивчення вказаних, а також інших матеріалів на тему студентства та студентських організацій свідчить про те, що земляцтва як одна з форм студентського самоврядування в історії розвитку вищої школи України не були досліджені системно, це потребує спеціальної наукової розробки та узагальнення.

Метою нашої статті є ретроспективний аналіз діяльності земляцтв університетів України другої половини XIX ст.

Студентські об'єднання мають значні історичні традиції. Перші з них виникли в Росії у другій половині XVIII ст. і мали науковий та навчальний характер. Прообразом

сучасних студентських організацій були студентські земляцтва. Одночасно із земляцтвами студенти відкривали наукові гуртки, на яких обговорювалися навчальні, містецькі, політичні та багато інших питань. Земляцтва не тільки створювали сприятливі умови для життя університетської молоді, а й вносили в студентське середовище прогресивні ідеї в умовах політизації російського суспільства. У членів земляцтв формувалися почуття солідарності, відповідальності, прагнення бути корисним своєму народу. У таких товариствах діяли неписаний кодекс честі, який передбачав пріоритет громадських інтересів над індивідуальними, та суворий товариський суд. Через земляцтва встановлювалися неформальні зв'язки між провінційною та столичною інтелігенцією, у провінцію потрапляли новинки громадсько-політичної та наукової літератури.

Створенню земляцтв посприяв і досвід їхніх попередників – гмін – об'єднань польської молоді, мета яких полягала в матеріальній та моральній допомозі польському студентству.

Земляцтва діяли впродовж усієї історії розвитку університетів. Їх ефективності сприяло, що вихідці з одного регіону або однієї гімназії якнайкраще розуміли колеги і надавали різноманітну допомогу. Статус земляцтв як студентських об'єднань регулювався нормативно-правовими документами. Основні документи, якими університети керувалися в своїй роботі, були статuti. Перші статuti російських університетів – 1804 р. та 1835 р. – ніяк не регламентували діяльність земляцтв. Студентські заворушення у Санкт-Петербурзькому університеті наприкінці 50-х рр. XIX ст. призвели до тимчасового припинення діяльності цього університету та зміни ставлення влади до студентства та студентських об'єднань. Посадовці Міністерства народної освіти почали працювати над розробкою нового статуту російських університетів. Над розробкою нового проекту університетського статуту працювала комісія під головуванням Є. Ф. фон Брадке [9, с. 366]. На початку 1862 р. новий проект статуту був підготовлений. Довго тривала дискусія над тим, чи варто іноземним спеціалістам брати участь у його створенні, обговорювати його та висловлювати свою думку. Та Міністерство народної освіти наполягло на цьому. Із відгуків на статут був складений двохтомний збірник, до якого ввійшли 68 висновків університетських рад та ліцеїв і 38 висновків духовних та світських осіб. Із-за кордону надійшло 19 висновків від професорів та педагогів Німеччини, Англії, Франції, Бельгії, Швейцарії. Крім того, професором К. Д. Кавелінім була зібрана інформація про стан студентського самоврядування в західноєвропейських університетах [9, с. 413-414].

Стосовно принципів управління університетом і студентських організацій, то більшість рецензентів висловилися за широку автономію університетських колегій. Ще одне питання, яке викликало цікавість – відвідувати студентам заняття добровільно, за бажанням, чи примусово. Думки розділилися: одні вважали, що буде зайвим примушувати студентів відвідувати університет; інші стверджували, що якщо дозволити студентам вільний графік відвідування вищого навчального закладу, то аудиторії будуть пусті [9, с. 415].

18 червня був затверджений статут 1863 р., який мав одну велику перевагу над попередніми: він надавав право на керування університетом єдиній організації, компетентній у цьому питанні, – професорській колегії [5, с. 188]. Отже, вищою інстанцією університетського життя була рада під головуванням ректора, що складалася з ординарних та екстраординарних професорів [9, с. 417]. Це мало позитивне значення для розвитку студентських самоврядних організацій, адже дуже часто студенти зверталися до викладачів за підтримкою при створенні своїх об'єднань і часто такі питання вирішувалися на їх користь.

У правилах для студентів Київського університету св. Володимира (1870 р.) заборонялися гуртки, земляцтва, студентські депутати, допоміжні каси, бібліотеки, читальні тощо [7].

17 серпня 1881 р. прийнято розпорядження “Про встановлення нагляду за молоддю, яка навчається” [9, с. 614]. Адміністрація та інспекція вищих навчальних закладів повинні були вести нагляд за студентами в межах виконання статей статуту 1863 р. про заборону студентських об’єднань та корпоративних дій.

80-і – 90-і рр. XIX ст. – це роки боротьби за автономію університетів. Для студентів це виражалося перш за все у відстоюванні студентської корпоративності. Студентським організаціям відводилася головна роль в університетському житті. Історія студентських організацій майже повністю зводиться до історії земляцтв. Підтвердження вагомості ролі земляцтв в університетському житті знаходимо у роботі О. І. Георгієвського [3]. У кожному земляцтві були свої керівник та судді. Керівники усіх земляцтв складали депутатські збори, а виборні представники від кожного земляцтва – загальний студентський суд.

У 1875 р. почала діяти комісія зі створення наступного статуту [1, с. 4]. Чиновники, які працювали над проектом статуту, вбачали розвиток особистості студента в його участі в самостійних організаціях [1, с. 23]. Рада Харківського імператорського університету висловлювала думку про дозвіл студентських об’єднань, пропонувала надати їм можливість самостійно влаштовувати свій побут, об’єднуватися в товариства, метою яких були суто студентські потреби та інтереси: каси взаємодопомоги, ідальні, бібліотеки, науково-літературні гуртки, земляцтва, курсові та факультетські збори. “Курсові старости були б корисними як посередники між студентами, професорами та університетською адміністрацією” [1, с. 25-26]. Пропонувалося заснувати особливий студентський суд на зразок товариського суду честі, які діяли в студентських земляцтвах [1, с. 26].

Щодо студентів, то ситуація не змінилася на краще. За правилами, затвердженими міністром народної освіти 16 травня 1885 р., вони підпорядковувалися інспекції навчального закладу [8]. У частині правил, яка стосувалася проходження курсу, у § 13 йшлося про заборону будь-яких корпоративних студентських дій: подача прохань, збори студентських представників, оголошення від імені всього студентства тощо. Не дозволялися студентські читальні, ідальні, театральні вистави, концерти, бали, інші публічні збори, які не стосуються науки, сходки, грошові збори, таємні товариства, гуртки.

Проте заборона студентських об’єднань не могла знищити їх. Потреба в організованому товариському спілкуванні виявилася сильнішою за статuti, закони, постанови тощо. Земляцтва виникли через життєву необхідність університетської молоді, вони продовжували існувати та поширюватися, тому що велика кількість студентів не могла без них обійтися, задовольнити свої матеріальні та духовні потреби. Ні благодійність, ні комфортні гуртожитки не можуть дати студентам те, що дає їм товариське спілкування. Проте навіть не знищення земляцтв, а лише оголошення їх незаконними мало сумні та небажані наслідки [5, с. 203]. Вони ставали нелегальними організаціями, використовували у своїй діяльності методи, притаманні таємному товариству.

У вересні 1887 р. розпорядженням “Про зміну редакції § 16 правил для студентів і університетів” земляцтва прирівняли до таємних товариств, студентам заборонялася участь у них, а також у будь-яких зборах без дозволу університетської адміністрації. Проте студентські заворушення 1887 та 1889 рр. сприяли зближенню студентства. Тому з 90-х рр. XIX ст. розпочався період розквіту діяльності земляцтв, хоча пріоритет надавався академічному їх спрямуванню. Основними завданнями земляцтв були підняття освітнього та морального рівня студентів. Результатом роботи таких студентських об’єднань стали гуртки самоосвіти, бібліотеки з систематичним підбором книги, наукові гуртки, учасниками яких були як викладачі, так і студенти, корпоративний студентський суд та організації матеріальної взаємодопомоги (каси, товариства взаємодопомоги).

Отже, у другій половині XIX – на поч. XX ст. земляцтва були однією з найефективніших форм студентського самоврядування українських університетів. Заборона нор-

мативно-правовими документами впродовж досліджуваного періоду не припинила їх існування. Позитивним у діяльності землячств було те, що функціонували товариські суди, створювалися наукові гуртки, гуртки самоосвіти, бібліотеки, товариства економічної взаємодопомоги. Негативним було те, що в роки заборони земляцтва ставали нелегальними організаціями. Цим намагалися скористатися об'єднання, метою яких було перетворити земляцтва на політичні організації.

Подальшого вивчення потребує розвиток вітчизняних студентських самоврядних організацій в інші історичні періоди, а також досвід зарубіжного студентського самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузескул В. П. История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905 г.) / В. П. Бузескул. – Х. : Типография А. Дарре, 1905. – 89 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Георгиевский А. И. Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков / А. И. Георгиевский // Соч. А. И. Георгиевского. – СПб., 1890. – 302 с.
4. Иванов А. Е. Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М., 1991. – 392 с.
5. Каннист П. А. Университетские вопросы / П. А. Каннист // Вестник Европы. – 1903. – Т. 6. – С. 167-218.
6. Мельгунов С. П. Из истории студенческих обществ в русских университетах. / С. П. Мельгунов. – М. : Изд. журн. “Правда”, 1904. – 71 с.
7. Правила для учащихся в университете Св. Владимира. – 6-е изд. – К. : Университетская тип-я, 1870. – 47 с.
8. Правила о приёме в студенты университета // Журнал МНП. – 1885. – Ч. 240. – С. 31-46.
9. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности МНП: 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб., Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с.
10. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни / В. С. Чеважевский // Русская старина. – 1912. – Т. 150. – С. 555-585.
11. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни / В. С. Чеважевский // Русская старина. – 1912. – Т. 151. – С. 127-133.
12. Щетинина Г. И. Из истории студенческого движения конца 70-х – начала 80-х годов (Корпоративные формы выступлений) / Г. И. Щетинина // Исторические записки. – 1980. – Т. 105. – С. 310-327.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

ЗЕМЛЯЧЕСТВА КАК ОДНА ИЗ ФОРМ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ УКРАИНЫ (вторая половина XIX в.)

Раскрыто деятельность землячеств как одной из самых эффективных форм студенческих самоуправленческих организаций университетов Украины второй половины XIX века. Осуществлён анализ нормативно-правового регулирования деятельности землячеств.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, землячество, университет, статут, товарищеские суды.

VOLODYMYR MOKLYAK

INHABITANTS ASSOCIATIONS AS ONE OF THE FORM OF STUDENT SELF-GOVERNMENT OF THE UNIVERSITIES OF UKRAINE (the second half of the 19th century)

The activity of inhabitants associations as the most efficient form of the students' self-governed organizations of the universities of Ukraine in the second half of the 19th century is revealed. Normative-legitimate regulation of their activity is analysed.

Keywords: student self-government, inhabitants association, university, statute, courts of comrades.

Одержано 21.01.2012, рекомендовано до друку 13.02.2012.